
ЕКОНОМІКА ТА ЕКОЛОГІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

УДК 332.2

ЕКОНОМІКА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

Другак В.М., доктор економічних наук, доцент, професор кафедри екології та економіки землекористування, Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління Мінприроди України

Сформульовано поняття економіки землекористування домашніх господарств сільських територій як економічної основи первинної ланки соціально-демографічного осередку суспільства – родини та дано визначення її сутності.

Ключові слова: економіка землекористування, домашнє господарство, селянське господарство, присадибна ділянка, сімейно-економічні відносини.

Постановка проблеми

У системі сільської економіки особливе місце займає економіка домашнього господарства. Важливість цього структурного елемента сільської економіки визначається його функціями в усьому відтворному процесі й у формуванні укладу життя на селі. В рамках сімейно-індивідуального сектора домашніх господарств сільських територій переважає землекористування присадибних ділянок (*земельні ділянки для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд*) та особистих селянських господарств. Землекористування громадян у цілому по Україні стано-

вить 20,5 млн га або 41,4 % загальної площі країни, й 48 % площі сільсько-господарських земель. На фермерський уклад припадає до 50 тис. господарств і на його землекористування – 9,5 % площі сільськогосподарських земель, особисті підсобні господарства налічують 6,6 млн сільських домогосподарств, а, і їхнє землекористування сягає 30 % сільськогосподарських земель, присадибні ділянки громадян сільської місцевості становлять близько 10 млн господарств загальною площею майже 1,5 млн га. Домашні господарства виробляють 48–52 % усієї валової продукції сільського господарства, тоді як фермерські – 6–7 %. Таким чином, землекористування

присадибних ділянок та особистих підсобних господарств громадян у визначальному ступені формують економіку сільських домашніх господарств, по суті, весь уклад життя на селі. Тому дослідження економіки землекористування сільських домашніх господарств є дуже актуальним.

Мета статті – сформулювати поняття та сутність економіки землекористування домашнього господарства як первинної ланки соціально-демографічного осередку суспільства – родини.

Виклад основного матеріалу.

Функції економіки землекористування домашнього господарства, з одного боку, специфічні, а з другого – всеосяжні. Відтворення, як відомо, охоплює широку систему взаємозалежних сфер, що включає безпосереднє виробництво, розподіл його результатів, формування й використання доходів і кінцеве споживання. Економіка землекористування домашнього господарства стосується не якоїсь однієї із цих сфер. Вона являє собою певні аспекти усіх цих ланок відтворення, пронизує й охоплює їх, хоча і в неоднаковій мірі. Такі все проникаючі функції економіки землекористування домашнього господарства визначаються тим, що воно відображає економіку, розвиток виробництва та умови сільського життя на рівні первинного соціально-демографічного осередку суспільства – родини, переломлення всіх економічних і соціальних процесів через призму родини.

В економіці землекористування домашнього господарства органічно переплітаються всі відтворні функції. Виділимо найважливіші з них

стосовно до специфіки домашнього господарства.

По-перше, землекористування домашнього господарства є своєрідною сферою акумуляції, формування й використання доходів членів родини (домашнього господарства). Де б не працювали члени родини (навіть якщо у корпоративних виробничих підприємствах чи в різних організаціях), їхні доходи сходяться у доходах домашнього господарства, стікаються сюди. По лінії цієї функції землекористування домашнього господарства опосередковано пов'язане з будь-яким виробництвом, що розвивається за рамками домашнього господарства.

По-друге, в рамках землекористування домашнього господарства розвивається специфічна сфера виробництва, пов'язана зі споживанням, задоволенням потреб членів родини за рахунок власних продуктів. Це, насамперед свого роду «мала індустрія» харчування й побутового обслуговування. Адже тут, у домашніх умовах здійснюються вироблення продукції, її переробка і підготовка до споживання. За своєю суттю – це така сама функція, яка виконуються в системі громадського харчування та суміжних із ним сферах.

По-третє, землекористування домашнього господарства є сферою й безпосереднім виробництвом у традиційному його розумінні. Маються на увазі форми виробництва, організовані на сімейно-індивідуальній основі. Такі організаційно-економічні форми виробництва найчастіше визначають профіль домашнього господарства, є головним джерелом доходів родини і сферою зайнятості його членів. Це не означає, що всі члени домашнього гос-

подарства зайняті тільки в такому сімейному виробництві, частина їх може працювати й у інших сферах. В Україні сімейно-індивідуальні форми набули правового визнання й значного розвитку в роки економічної та земельної реформ. Вони являють собою малий бізнес і поширені у сферах його розвитку. В рамках сільської місцевості це, передусім, особисте підсобне господарство.

Усі згадані риси, по суті, й визначають економіку землекористування домашнього (сімейного) господарства, його економічні функції, на відміну від природно властивого цьому господарству індивідуально-демографічних функцій (відтворення потомства). Головною з виділених економічних функцій є формування доходів та їх раціональне використання. Це практично визначає основу економіки землекористування домашнього господарства, тут концентруються й інші економічні функції.

Економічну базу функціонування землекористування домашнього (сімейного) господарства становить бюджет сім'ї, що містить дохідну та видаткову частини і відіграє приблизно таку ж саму роль для даного рівня економіки, як державний бюджет для країни у цілому. Бюджет домашнього господарства розкриває, якими ресурсами володіє господарство (родина), наскільки раціонально вони використовуються, на які життєві потреби витрачаються. Дані про ресурси (доходи) і витратам домашніх господарств сільської місцевості є базою для всебічного аналізу соціально-економічного розвитку села й селянства. Вони розкривають, який рівень доходів сільського населення за абсолютним розміром порівняно з прожитковим мінімумом із дохода-

ми міського населення, які джерела ресурсів та структура їх використання, як змінюються всі ці й інші показники в ході реформування суспільства. Дані про доходи та витрати домашніх господарств дають змогу вести подібний аналіз про рівень і умови життя у розрізі різних соціально-економічних груп населення, що відрізняються по сферами зайнятості, віковими категоріями, розмірами родин, кількістю дітей тощо. Зокрема, стосовно до сільської місцевості такий аналіз можна вести по домашніх господарствах працівників сільськогосподарських підприємств, фермерів, пенсіонерів, сільської інтелігенції та ін. Відповідно можна виділяти й форми землекористування домашніх господарств на селі.

Важливу роль у формуванні доходів сільських домашніх господарств відіграє сезонність сільськогосподарського виробництва. У зв'язку з цим виникають проблеми зайнятості членів домашніх господарств, необхідність розвитку інших сфер економіки на селі. Актуальність цього пояснюється тим, що в сільській місцевості менше порівняно з містом різних управлінських та інших організацій, які забезпечують зайнятість населення.

У структурі розташовуваних ресурсів домашніх господарств на селі відносно менша частка грошових доходів і відповідно вища питома вага натуральних надходжень. Мається на увазі продукція особистого підсобного господарства, фермерського господарства, а також продукція, що надходить на різних умовах із сільськогосподарських підприємств. Для прикладу наведемо порівняння з міськими домашніми господарствами. У місті в структурі ресурсів грошові доходи станов-

лять майже 90 %, а натуральні надходження – лише близько 8 %, у тому числі надходження сільськогосподарської продукції власного виробництва – приблизно 3 %. Інша структура ресурсів у домашніх господарствах сільського населення. Грошові доходи становлять близько 65 % ресурсів, а натуральні надходження – 35 %, із них від особистого підсобного господарства – 25 %. Це відсотки від усіх ресурсів, які витрачають як на продовольчі, так і непродовольчі цілі. Якщо ж взяти тільки продовольчі витрати, то в бюджеті сільських родин на частку особистого підсобного господарства припадає до 50 %, а в міських домашніх господарствах – приблизно 8 %. Більша питома вага натуральних надходжень у структурі доходів домашніх господарств на селі пояснюється рядом факторів. *По-перше*, особливістю сільської місцевості, де виробляється сільськогосподарська, продовольча продукція. *По-друге*, нижчим рівнем грошових доходів на селі. Середньомісячна оплата праці в сільському господарстві становить лише близько 30 % рівня зарплати у промисловості й приблизно 40 % рівня її в усьому народному господарстві.

Таким чином, ступінь продовольчої забезпеченості окремих людей і родин у сільській місцевості великою мірою залежить від наявних у них засобів розширення доступу до таких ресурсів, як земля, а також від доступу до ринків та інших економічних можливостей. Людям із ширшими правами на землю, як правило, легше забезпечувати для себе сталі джерела засобів до існування, ніж тим, хто має в своєму розпорядженні тільки обмежені права на землю; люди з обмеженими правами на землю будуть більш забезпеченими порівняно з тим, у кого вза-

галі немає землі.

Землекористування особистих селянських господарств і присадибні ділянки як домашнє господарство сільського населення мають велике економічне й соціальне значення. Насамперед, вони відіграють важливу роль у забезпеченні балансу сільськогосподарської продукції у країні та задоволенні потреб населення. Про це було б неправильно стверджувати за їхньою питомою вагою в товарній продукції. Адже особисте господарство покликане, передусім, забезпечувати потреби сільських жителів у найважливіших сільськогосподарських продуктах. І якби навіть особисті селянські господарства сільських жителів анітрохи не давали продукції для реалізації, все одно їхня роль була б важливішою. Головне їхнє призначення полягає в тому, щоб задовольняти потреби сільського населення.

Разом із тим домашні господарства беруть участь у забезпеченні потреб і міського населення. Частина їхньої продукції йде на реалізацію. Господарства населення дають близько 70 % усієї товарної картоплі, до 33 – обсягу реалізації овочів, приблизно 22 – худоби й птиці та майже 20 % товарного молока і молочних продуктів. Найповне уявлення про господарства населення у забезпеченні балансу сільськогосподарської продукції дає питома вага їх у виробництві всієї продукції сільського господарства. Підсобне господарство є важливим джерелом доходів сільських жителів. Маються на увазі вироблена у власному господарстві продукція й доходи від часткової її реалізації.

Останніми роками землекористування сільських домогосподарств збі-

льшується. Середній розмір їхньої площі землі зріс із 1,08 га в 2005 році до 1,21 га у 2011-му. Площа землекористування розміром понад 1 га збільшилася із 2005 по 2011 рік на 6 %.

В економіці сільських домашніх господарств краще, ніж у місті, розвинене так зване споживче виробництво. З них більша питома вага харчування у домашніх умовах. І це тому, що такий характер виробленої в сільському господарстві продукції й також тому, що на селі менші грошові доходи і потрібно заощаджувати, а домашнє харчування обходиться дешевше. Треба також ураховувати, що у сільській місцевості завжди було гірше розвинене громадське харчування.

У структурі економіки землекористування сільських домашніх господарств значно більше частка сімейно-індивідуального виробництва. Головною загальною рисою землекористування особистих підсобних господарств населення є сімейний характер їхнього формування. Вони створюються й функціонують на основі родини. Це найважливіше, що відрізняє господарства агрегованого індивідуального сектора від корпоративних господарств, які охоплюють різні організаційно-правові форми господарювання. Сімейна база підсобних господарств населення – найхарактерніша їхня риса. У цілому ці господарства функціонують на основі власних ресурсів. Закріплена за ними земля, як правило, знаходиться у власності родини. Худоба й переважна частина технічних ресурсів також є власністю членів домогосподарства. Роботи виконуються переважно членами домогосподарства, хоча може залучатися і наймана робоча сила, особливо в фермерських господарствах. Власністю родини є також одержана продукція й доходи. Розвиток виробництва органі-

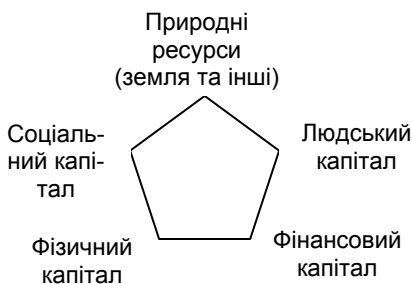
чно поєднаний із веденням домашнього господарства. У цих сферах господарювання використовуються єдині фінансово-майнові ресурси. І до виробничого, й до домашнього господарювання залучаються так звані додаткові трудові ресурси (люди літнього віку, діти), які не можуть працювати в корпоративному господарстві.

У сімейному господарстві свій, особливий, підхід до визначення доходу й прибутковості. Тут більш гнучкий, динамічний розподіл валового доходу на споживання та на громадження. При цьому селянин є й власником, і менеджером, і працівником. Усе це визначає ефективність сімейного господарства порівняно з корпоративним, що найчастіше не враховується при аналізі й оцінках. Треба також брати до уваги те, що з огляду на згадані та інші аналогічні фактори у сімейних господарствах менше втрати продукції, а її якість краще і вона екологічно чиста. В цих господарствах повніше виражені споживчі нетоварні функції, особливо у типових господарствах населення. Селяни, будучи господарями, дбайливіше ставляться до навколишнього природного середовища, тим самим сприяючи збереженню й відтворенню рекреаційної функції сільської місцевості.

Фермерські господарства, на відміну від особистих підсобних господарств, мають двоїсту природу. В своїй основі вони підприємницькі, товарні, хоча і функціонують на сімейній базі. Однак органічною частиною цього типу сімейних господарств є викладені вище економічні функції типових домашніх господарств усього сільського населення. Фермери при економічному аналізі свого господарства умовно виділяють ту структурну частину, яка

відповідає особистому підсобному господарству й виконує аналогічні економічні функції. А нерідко вони у рамках усього свого господарства фактично виділяють особисте підсобне господарство, оформляючи і закріплюючи цей поділ юридично, в правовому плані. Такий поділ охоплює земельну площу, технічні ресурси, худобу, продукцію та доходи. До такого виділення особистого підсобного господарства спонукає, зокрема, різний податково-економічний режим, установлений для фермерських господарств і господарств населення. Він більш шадний для землекористування особистих підсобних господарств.

Таким чином, землекористування домашніх господарств є одним із найпотужніших ресурсів, доступних людям для збільшення й розширення наявних у них активів, крім землі та праці, до повного діапазону, необхідного для забезпечення сталої життєдіяльності, тобто природних ресурсів, соціального, людського та фінансового капіталу, а також фізичних активів (рис.).

Рис. Активи для забезпечення сталості життєдіяльності сільського населення

Висновки

Під економікою землекористування домашніх господарств необ-

хідно розуміти найважливішу сферу суспільного життя сільських територій, у якій шляхом використання земельних та інших сімейних ресурсів здійснюється виробництво продуктів харчування сімейною працею, обмін, розподіл та їх споживання з переважанням власного і яка є основою соціальних взаємовідносин, духовних та культурних цінностей.

Сутність економіки землекористування домашніх господарств полягає в ефективності організації сукупності основних видів суспільної життєдіяльності родини – сім'ї, що здійснюються на конкретній території із залученням земельного фактора в тій чи іншій формі та на відповідних правах, у різних масштабах і з різним функціональним змістом у процес сімейно-економічних відносин, установлених або законом, або звичаєвим правом, між членами сім'ї відносно землекористування. Їхній рівень визначається ступенем розвитку виробничих сил, станом земельного фактора й характером суспільних відносин, у тому числі земельних.

***

Сформулировано поняття економіки землекористування домашніх господарств сільських територій як економічної бази первинного звена соціально-демографічної ячейки общества – семьи и дано определение ее сущности.

Ключевые слова: економіка землекористування, домашнє господарство, крєстьянське господарство, приусадебний участок, сімейно-економічєскє відносини.

***

Formulated the concept of land-use household economy of rural areas as a primary economic base of the socio-demographic unit of society – the family, and a definition of its essence.

Keywords: economics of land use, household, farm, smallholding, family and economic relations.